

DİVAN ŞİİRİNDE BİR HAYVAN MASALI: "HARNAME"

Muzaffer KILIÇ*

ÖZET

Sözlü ve yazılı kültür ürünleri birbirinden farklı oluşumlardır ve insan doğası daha çok sözlü anlatıma mayıldır. Sözlü kültür sonrası bir oluşum olan yazılı kültür birdenbire ortaya çıkmadığı gibi sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş de doğrudan olmamıştır. Bu geçiş belli aşamalarla yavaşça olmuş ve erken dönem yazılı kültür ürünlerinde sözlü kültür özelliklerine rastlanılmıştır. Bu çalışmada Axel OLRİK'in Epik Kanunları ve Nedim BAKIRCI'nın tespit ettiği "Türk Dünyası Hayvan Masallarının Özellikleri" Şeyhî'nin *Harnâme*'sine uygulanarak eserin halk anlatıları ve hayvan masallarıyla ne derecede örtüştüğü ele alınacaktır. İnceleme neticesinde *Harnâme*'nin halk anlatıları ve hayvan masallarıyla büyük ölçüde benzeştiği görülmektedir. Bu çalışma ve benzerleri ile bir milletin kültür ürünlerinin bir organizma gibi sağlam ve tutarlı bir gelişim içerisinde süreklilik arz ettiği görülüp/gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhî, *Harnâme*, Axel OLRİK, Sözlü ve Yazılı kültür, Halkbilim.

AN ANIMAL TAIL IN DIVAN: "HARNAME"

ABSTRACT

Products of Verbal and written culture are different facts each other and human nature tend to verbalism. Nor did the written culture appear just after verbal culture or did the transition from verbal culture to written culture happen directly. The transition happened gradually and verbal culture characteristic was seen in early times written culture. In this paper, Axel OLRİK's "Epic Laws" and Nedim BAKIRCI's determination "Characteristic of Animal Tail of Turkish World" is applied and considered the side of appropriateness of folk narrative and animal tail. As a result of the research, it is observed that folk narrative and animal tail of *Harname* which is one of written culture work resemble each other on a large scale. This paper and other similars observe & reflect that a nation's cultural products keep on strongly and consistently like an organism.

Key Words: Sheyhi, Harname, Axel OLRİK, Written and Verbal Culture, Folklore.

* Cumhuriyet Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Yüksek Lisans Öğrencisi. El-mek: muzafferkilic@hotmail.com.tr

Giriş

Bir toplumun ortaya koyduğu sözlü ve yazılı kültür ürünleri yıllarca birbirinden farklı kıstaslarla incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bunun temelinde söz ve yazı ile ifade edilen ürünlerin birbirinden farklı oluşumlar olduğu düşüncesi yatmaktadır. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalarda iki farklı oluşum olarak kabul edilen bu ifade şekillerinin aynı temel üzerine inşa edildiği ispatlanmıştır. W. J. Ong'un "Sözlü anlatım yazısız var olur, nitekim her sözlü dil yazılı değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman var olmaz" (2007: 20) ifadesi sözlü anlatımın önemine işaret eder. Burada sözlü anlatım olmadan yazı hiçbir zaman var olamaz ifadesiyle sözlü anlatımın yazı öncesi bir oluşum olduğu anlaşılmaktadır.

Sözlü anlatım yazının icadıyla farklı bir boyuta taşınmış, iletişim birebir olma mecburiyetinden çıkarak daha farklı bir alanda varlığını sürdürmüştür. Eğitilmiş kesimle eğitimsiz kesimin üslup ve ifadelerinin bir olmaması yazıda da farklı ifade şekillerini meydana getirmiştir. Yazılı kültür ürünlerinden Dîvân edebiyatı mahsulleri kültür, zihin, devlet değişimleri ve dilin kullanım yapısından dolayı uzunca bir dönemdir halktan, dolayısıyla halk kültüründen uzak, yüksek zümreye yakın bir kültür malzemesi olarak değerlendirilmiş, yaklaşımlara bakılırsa bu şekilde değerlendirilmeye de devam edilecektir. Fakat aslında yüksek zümreye hitap eden ürünleri de dâhil olmak üzere Dîvân edebiyatı mahsullerinde daima halk kültürüne ait unsur/unsurlar var olmuştur.

Her gelişen yapı bir önceki gelişme yahut gelişmelerin bir sonucudur. Bu durum sadece teknolojide değil devam eden tüm oluşumlar (edebiyat, sanat, bilim) için de geçerlidir. Dîvân edebiyatı ürünlerinin de temelini halk ve halka ait unsurlar (gelenek, örf, adet) başta olmak üzere din, aile, hukuk, toplum, inanışlar gibi insana ait her türlü unsur oluşturur. Halkın temel alındığı ve alınacağı, halk anlatılarının daima üretildiği ve üretileceği bir ortamda şekillenen bir ürün, mutlaka halktan bir veya birkaç unsuru bünyesinde barındırır.

Şimdiye kadar pek çok kaynakta yazılı kültür ürünü olan *Harnâme*'nin fabl türü bir eser, dolayısıyla bir hayvan masalı, olduğu belirtilmiştir. Ancak fabl veya hayvan masalıyla ilişkisi detaylı olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmada, daha önce farklı araştırmacılarca ortaya konulan sözlü kültür ürünlerinin form değiştirerek yazılı kültürde devam ettiğini ispatlayıcı çalışmalara bir örnek sunulacaktır. Çalışmada amacımız, Dîvân edebiyatının, yani yazılı kültürün, bir ürünü olan *Harnâme*'nin sözlü kültür temeli üzerine inşa edilen yazılı kültür malzemesi olduğunu ve hayvan masallarıyla olan benzerliğini göstermek olacaktır.

Bu çalışma iki aşamalıdır. İlk aşamada "*Harnâme* bir halk anlatısı mıdır?" sorusuna cevap aranacaktır. Bu sorunun cevabı Axel Olrik'in Epik Kanunları esere uygulanarak verilmeye çalışılacaktır. Pek çok halk anlatısına uygulanan Epik Kanunlar, yakın zamanlarda birçok yazılı kültür ürünlerine de uygulanmıştır¹. İkinci aşamada ise "*Harnâme* hayvan masalı mıdır?" sorusuna cevap aranacaktır. Böylece yazılı dönemde sözlü anlatıların form değiştirerek devam edip etmediğini görmeye/göstermeye çalışacağız. Söz konusu soruların cevabına geçmeden önce Şeyhî ve *Harnâme* hakkında kısaca bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Şeyhî ve *Harnâme* Mesnevisi

Bilindiği üzere Germiyan'ın ileri gelen Türkmen ailelerinden olan XV. asır şâiri Şeyhî (ö. ?), Germiyan Beyliği'nin başkenti Kütahya'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Yusuf Sinaneddin ya da Yusuf Sinan, mahlası ise Şeyhî'dir. Kaynaklarda Şeyhî'nin ilim tahsiline memleketi Kütahya'da başladığı,

¹ Bu konuda yapılan çalışmalar için bk. (Adıgüzel 1999: 24-34; Çobanoğlu 1999a: 65-82; Erdoğan 2010: 1198-1217; Gülmen 2008: 14-20; Özcan 1996: 95-97; Yılmaz 2009: 2444-2461; Zariç 2007: 199-216)

şair Ahmedî başta olmak üzere devrin tanınmış âlimlerinden ders aldığı, bilahire İran'a gidip orada edebiyat, tıp ve tasavvuf tahsil ettiği bildirilmektedir. I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Süleyman (Germiyan Beyi), Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde yaşamıştır. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte 1371-76 yılları arasında doğduğu, 1431 yılı civarında altmış yaşlarında öldüğü sanılan Şeyhî'nin mezarının ise Kütahya'nın Dumlupınar ilçesine bağlı Çifte Pınar Köyü yakınında bulunduğu bildirilir. (İsen ve Kurnaz 1990: 11-21).

Şeyhî'nin Türkçe Dîvân'ının yanı sıra Hüsrev ü Şîrîn ve *Harnâme* mesnevileri olmak üzere bilinen üç eseri vardır. Çalışmanın konusunu oluşturan *Harnâme* aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılmış 126 beyitten müteşekkil küçük bir mesnevi olup 4 kısımdan meydana gelmiştir. (Timurtaş 1993: 477). Ancak eserin 5 bölümden oluştuğunu söylemek daha uygundur. Bilindiği üzere Dîvân şiiri geleneğinde mesnevilerin ilk kısmını tevhid ve na'tlar teşkil eder. Söz konusu eserin ilk 7 beyti Allah'a, sonraki 5 beyti Peygamber efendimize, sonraki 26 beyti ise padişaha övgü kısımlarıdır. Bu kısımlardan sonra 83 beyti asıl hikâyeye kısmı oluştururken son 5 beyit ise dua kısmıdır. 83 beyitlik asıl hikâyeye kısmının 74 beytinde öküzlerin boynuzlarına imrenen bir eşeğin başına gelenleri masalsı bir üslupla anlatıldıktan sonra 9 beyitlik bölümde aciz eşeğin kendisi olduğunu ifade eden Şeyhi, düştüğü duruma sitem ederek padişaktan yardım ister. Sonra padişaha dua ile mesnevisine son verir.

Bu çalışmada Faruk Kadri Timurtaş'ın "Şeyhî'nin *Harnâme*'si² Üzerine Dil Araştırmaları" (1964) adlı eserindeki neşri esas alınacak ve eserin sadece "Münasebet-i Hikâyet" kısmı üzerinde durulacaktır. "Şeyhî bu hikâyenin konusunu 'Eşek kendisine iki boynuz aramaya gitti. İki kulağı kesilmiş olduğu halde döndü.' manasına gelen Arapça bir darb-ı meselle, meşhur İran şâiri Amîr Hüsaynî (ölm. 719=1320)'nin Zâd al-musâfirin adlı eserindeki (bk. Üniv. Kütüp. Nr. FY 1185, var. 101) küçük bir eşek hikâyesinden almış olsa gerektir." (Timurtaş 1993: 477) ifadelerinden müellifin eseri kendi başına değil de adı geçen atasözü ya da kitaptan mülhem olarak yazmış olabileceği sanılmaktadır.

Adı geçen neşre göre *Harnâme*'nin olay örgüsü şu şekildedir:

"Yük çekmekten dermansız düşen zayıf ve bitkin bir eşek vardır. Sürekli odun ve su çeken bu eşek, gece gündüz kahırlı ve sıkıntılıdır. Çok fazla yük taşımaktan teninde yaralardan tüy kalmamış, tüy olmadığı gibi et ve deriden de eser olmayan bu eşeğin yük altında derisi kan içinde kalmıştır. Onu bu şekilde görenler birbirine dayalı kemiklerin yürüdüğünü sanırlar. Yorgunluktan dudağı sarkmış, çenesi düşmüştür. O kadar zayıftır ki arkasına bir sinek konsa yoruluyor. Gözü bir avuç arpa görene kadar teni ince ince doğranır. Kulağında kargalar, gözünde sinekler dernek kurmuştur. Arkasından palanı alınsa, kalanı köpekten farksızdır. Bir gün, sahibi ona acır ve ona bir iyilik yapar. Sırtından palanını alıp otlığa salıverir. O da otlayarak biraz yürür. Otlakta yürürken görür ki gözleri ateşli, göğüsleri gergin ve dolgun öküzler yürümektedir. Öküzler otlığı sömürüp yerler. Kılını çeksen yağı damlayacak kadar semizlerdir. Bazısının boynuzu ay gibi bazısının da halka halka yay gibidir. Öyle yüksek sesle böğürürler ki dağ taş seslerinden yankılanır. Miskin eşek gezinirken sığırları görüp hayran kalır. Öküzler bazen içleri rahat bir şekilde yürür bazen de dinlenirler. Ne yular ve palan dertleri var ne de yük altında hastalık ve sıkıntı çekerler. Eşek bu duruma şaşırır ve kendi halini tasavvur ederek düşünmeye başlar: "Biz bunlarla yaratılış, el, ayak, biçim ve görünüşte aynıyız. Öyleyse, neden bunların başlarında taç var iken biz yoksulluk çekmekteyiz? Bizi arpa özlemi ok ve yay gibi zayıf etti de bunların boynuzunu kim ay gibi yaptı?" şeklinde düşünür ve bunun üzerine der ki:

² *Harnâme*'nin yazılış sebebi ve kime sunulduğu hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte eserin, II. Murad'a sunulmuş olduğu yolundaki görüşler ağırlık kazanmaktadır. (Mengi 1977: 173-175) Ancak Timurtaş'ın adı geçen eserinde (1964: 5) *Harnâme*'nin Çelebi Sultan Mehmed'e takdim edildiği yazılıdır. Mine Mengi'nin "*Harnâme Kime Sunulmuştur*" başlıklı makalesinde bu konu hakkında detaylı bilgi verilmiştir

“Bu müşkülümü o falanca akıllı eşekten başkası halledemez.” Anlayışlı bir eşek vardır, hem meziyetli hem de zekidir. Yük altında yağ erittiği çok devir görmüş geçirmiş. O, Hz. Nuh’un gemisine girerken iblise kuyruğuyla yol vermiştir; “Hz. Üzeyir’in eşiği öldükten sonra dirilirken döşegini ben serdirdim” dermiş. Usta, düzgün ifadeli ve güzel sesli olduğu için Mesih (Hz. İsa)’in eşiği ona hürmet eder, kurt kulağından, aslan ise çomağından (sopa) korkarmış.

Bu miskin eşek, o ulu eşiğin huzuruna varır, eşiğine yüz sürer ve der ki:

- “Ey Server, sen eşekler içinde olgun, akıllı, ileri gelen, meziyetli ve en üstün olanısın. Oradaki tersliği düzeltirsen Deccal’in eşiğine kör ve sağır diyecekler. Sen müminlerin menziline gitmesinde yol gösterensin. Salih kişilerin eşiği olma şerefine sahipsin. Sen, soyu hatiplere konu olan, sesi ediplere hoş gelen, şüphesiz ileride olacakları bilen bir eşeksin. Sıkıntılıyım, ihsanınla işimi hallet. Otlakta bugün göğüslerini gererek yürüyen öküzler gördüm: İçleri dışları yağlı ve etli olan bu öküzlerin her biri semiz ve kuvvetli. Şu sultanlık tacı neden bunlara layık görüldü, nedenini açıkla? Bizim gökyüzünde yıldızımız yok mudur ki yeryüzünde boynuzumuz olmadı? Eşek nasıl sığırdan aşağı olur. Zira insanoglu şu örneği söyler: “Eşek her ne kadar hor ve pis olsa da o yük taşıdığı için aziz oldu.” Mademki yük çekmekte biz üstünüz, niçin boynuzla layık olmadık?

Pir eşek şu şekilde cevap verir:

- Ey bela başına esir olmuş eşek! Bu işin aslındaki gayeyi işit, aklında katlık yoksa dinle. O rızık veren ve yaratan Allah öküzü yaratınca onu rızık sebebi kıldı. Onlar gece gündüz onu otlayıp onu yerler. O aziz buğdaya bunlar sebep olduğu için o yüceliği Allah onlara verdi. Onun için devlet tacı başlarına konulup iç ve dışları et ve yağ doldu. Bizim büyük işimiz ise odundur. İçimizi yakan o değersiz nesnedir. Hakiki buyrukta ise boynuz değil kulak ve kuyruk bile bize çoktur.

Zayıf, hasta gönüllü ve dertli eşek, pir eşiğin yanından daha dertli döner. Kendi kendine, “Bu işin aslı kolay olacak.” der. (Çünkü bölüm açıklandı). Zayıf eşek kendi kendine: “Ben de gidip buğday işleyeyim. Yazımı ve kışımı orada geçireyim. Ne zamana kadar odun ile dayak yiyeceğim, bundan sonra buğday işlemekle izzetler bulayım.” şeklinde düşüncelerle dolaşırken yeşermiş bir ekin görür. Eşek, ekine kin tutar gibi aşk ile gâh ezerek gâh yiyerek tarlaya girer. Aç eşek yeşermiş arpa görür ve can derdine ilaç bulur. Arpayı istekle kavradığı her defasında toprağı da eşek yüküyle götürür. Öyle yer ki yeşil ekini, görenler buna kara tarla der. Karnı doyduktan sonra sevincinden murıldanır, yuvarlanır biraz da debelenir. Söyleyip bağırma, ağır yüklerini anarak anırmaya başlar. Güzel sözlü bir adam: “nimet, nağmesiz olursa gamdır” demiş. Sonra içindeki şevki dizginleyemez “Nevâ-yı Uşşak” makamını tutturup söylenir. Sesi giderek yükselir, muhayyer makamda söylemeye tekrar başlar. O kötü sesini öyle yükseltir ki nağme düzmek bir yana ahengi bozar. Eşek, seslerin en kötüsünü çıkarınca, sesi ekin sahibine ulaşır. Tarla sahibi elinde ağaç (sopa) ile yola düşer. Tarla yerini yeşil ekinden temizlenmiş şekilde kara toprak olarak görür. Tarlasının halini görünce âh eder. (Söver). Sövmekle yüreği soğumaz. Eşiği dövmekle de kendini yatıştırmayınca bıçağını çekerek eşiğin kulağını ve kuyruğunu kesip diğer yerlerini bırakır. Kanı dökülen eşek can acısıyla gözyaşı içinde kaçmaya başlar. Yolda ansızın pir eşek karşısına çıkar ve halini sorar. Zayıf eşek dert ile ah eder, yalvarıp inleyerek der ki:

-Ey Pir, tilki gibi kurnaz, hilekâr eşek, “Batıl isteyerek Hak’tan ayrıldım, Boynuz umdum kulaktan ayrıldım.”

A. Harnâme Bir Halk Anlatısı mıdır?

Bu sorunun cevabı Axel Olrik’in epik kuralları (Çobanoğlu 2008: 115-118) *Harnâme*’ye uygulanarak bulunmaya çalışılacaktır.

Harnâme'nin epik kurallar çerçevesinde incelenmesi:

1. Giriş ve Bitiriş Kuralı: “Anlatı (*sage*) birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Bu ilke giriş (açılış) ve bitiş (kapanış) kuralıdır. *Sage* (anlatı) durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerden birinin başına gelen bir felaketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter. Daha uzun anlatılarda bu gibi birçok durak noktaları gerektirir; kısa bir anlatı için sadece bir durak noktası yeterlidir. Bitiriş, çoğu zaman konunun o yöreye özgü bir devamı biçimini alır.” (Olrık 1994a, 2-3; aktaran Çobanoğlu 2008, 115-116).

Harnâme mesnevisinde hikâyenin geçtiği kısım zayıf ve düşkün bir eşeğin tasviriyle başlar ve eşeğin tüm halleri verilir. Eşeğin tanıtımından sonra zayıf eşeğe sahibinin lütufta bulunup serbest bırakmasıyla hareket başlar. Hareketin başlamasıyla diğer kahramanlar sahneye çıkmaya ve olayın seyrini belirlemeye başlar. Olaylar bundan sonra gelişerek hızlanır. Eserde coşku zayıf eşeğin ekili bir tarlaya girmesiyle başlar ve bu kısım heyecanın en yüksek olduğu bölümdür. Aksiyonun doruk noktası eşeğin musîbete uğramasıdır ve bu bölümün bitmesiyle aksiyon da sona ermektedir. Bu olaydan sonra birkaç beyitle olay son bulur. Bu kısımda başkahramanımız zayıf eşek pir eşekle karşılaşır ona başına gelenlerin özeti mahiyetinde olan;

Bâtıl isteyü haktan ayrıldum

Boynuz umdum kulaktan ayrıldum (112. Beyit)

sözünü söyler. Bu sözün aslı Arapça bir darb-ı meseldir ve “Eşek kendisine iki boynuz aramaya gitti, iki kulağı kesilmiş olduğu halde döndü.” anlamındadır. (Timurtaş 1993: 477).

Bu yapıdan anlaşılacağı üzere olaylar birdenbire başlayıp birdenbire bitmemiş. ‘Giriş ve Bitiş Kuralı’na uygun olarak hikâye tasvirlerle, yani durgunlukla, başlar, coşkunluğa doğru giderek ilerler ve eşeğin başına gelen felaketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter. Coşkunluk yaşandıktan sonraki bölüm biraz kısa tutulmuş olsa da kurala tezat oluşturacak şekilde birdenbire bitirilmemiştir. Sonuç kısmı, “*Bitiriş, çoğu zaman konunun o yöreye özgü bir devamı biçimini alır.*” ifadesine uygun olarak Doğu anlatılarındaki gibi klişe ve öğüt verici bir sözle bitirilmiştir.

2. Yineleme Kuralı: “Halk anlatısı kompozisyonunun bir başka önemli kuralı da tekrarlama (yineleme) ilkesidir. (Olrık 1965: 132). Halk anlatıları bu tam anlamıyla ayrıntılara inme tekniğinden yoksundur ve zaten pek ender olan tasvirler de çok kısa oldukları için konuya önem kazandıran bir araç olamazlar. Geleneksel sözlü anlatıamızda yalnız bir seçenek vardır; yineleme. Anlatıda ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsuz, sahne yinelenir. Bu sadece gerilimi sağlamak için değil, aynı zamanda anlatının boşluklarını doldurmak için de geçerlidir. Yineleme bazen gerilimi artırıcı, bazen basittir. Ama önemli olan halk anlatısının (*sage*) yineleme olmadan tam olarak kendi biçimini kazanamayacağıdır.” (Olrık 1994a, 3; aktaran Çobanoğlu 2008, 116).

Halk anlatılarında olay ve kişiler ayrıntıya inmeden verilir ve ender rastlanan tasvirler de konuya önem kazandırmaz. Ancak burada, eşek ve öküzler oldukça canlı ve ayrıntılı tasvir edilmiştir. Başkahraman eşeğin ekili tarlayı yemeye başlamasından tarla sahibinin onu duymasına kadar olan bölümün anlatımı oldukça güzel ve realist tasvir edilmiştir ki eşeğin yaşadıkları adeta okuyucuya izletilmiştir. *Harnâme*, tasvirlerin çok olması ve ayrıntıya inme bakımından halk anlatılarının yapısına ters düşer.

Hikâyede sahnenin yinelendiği bölüme pek rastlanılmaz. Yinelemeye örnek olacak tek sahne başkahramanımız olan eşek ile pir eşeğin diyalog sahneleridir. Bu sahneler “*Anlatıda ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsuz, sahne yinelenir.*” ifadesine uygun olarak gerçekleşen bir yinelemedir. Öküzleri görünce şaşırıp kalan eşeğin doğrudan pir eşeğe başvurduğu görülür. Bu durumun yinelendiği kısım ise eserin sonuç kısmıdır. Eserin en çarpıcı ve heyecanlı sahnesi, eşeğin tarla sahibinden dayak yemesi ve bunun ardından kulak ve kuyruğunun kesilmesi sahnesidir. Bu sahnenin ardından eşek yine pir eşekle karşılaşır.

Üçleme Kuralında belirtilen “yineleme hemen her zaman üç sayısına bağlıdır” ifadesi, eserde yinelemenin olmadığını gösterir. Bu eserde, zayıf eşekle pir eşeğin diyalog sahneleri haricinde, her şey bir defa yaşanır. Eserde bir kişinin bir şeyi üç defa yapması veya farklı kişilerin aynı şeyi üç defa yapmaları söz konusu değildir. Bu nedenle, eserde tekrar edilen sahne yineleme kuralı dâhilinde değildir.

3. Üçleme Kuralı: “*Yineleme hemen hemen her zaman üç sayısına bağlıdır. Üç sayısı da kendi başına bir kuraldır. Bununla birlikte tüm halk anlatıları üçleme kuralına uymaz.*” (Olrik 1994a, 3; aktaran Çobanoğlu 2008, 116).

Yineleme kuralında da belirtildiği gibi eserde Üçleme Kuralına verilecek herhangi bir örnek yoktur. Bazı halk anlatılarının Üçleme Kuralına uymadığı gibi bu anlatı da Üçleme Kuralına uymaz.

4. Bir Sahnede İki Kuralı: “*İki aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişi sayısıdır. Bu kural zıtlık kuralını tamamlamaktadır. İki aynı zamanda ortaya çıkan en yüksek kişi sayısıdır. Aynı zamanda ortaya çıkan üç kişiden her birinin kendi kişilikleriyle rol alması geleneğin bozulması demektir.*” (Olrik 1994a, 4; aktaran Çobanoğlu 2008, 116).

Diyalogların olduğu bölümlerde bu kuralın varlığı kendini gösterir. Bir de eşeğin tarlaya girmesinin nihayetinde tarla sahibinin ona küfrettiği, bıçağını çıkarıp onun kulağını ve kuyruğunu kestiği bölüm bu kuralın uyduğu diğer bir sahnedir. Hikâyedeki ikili sahneler bu kurala çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bir Sahnede İki Kuralına uyan bölümlerin tamamı aynı zamanda Zıtlık Kuralına da uymaktadır. Hikâyede yan yana gelen iki kahraman daima birbirine zıt yapılara sahiptir. Kurala uygun olarak anlatı boyunca aynı sahnede daima iki kişi vardır. Hikâyenin hiçbir yerinde karşımıza ikiden fazla kahraman çıkmaz. Bir Sahnede İki Kuralına uygun sahneler:

- a. Eşeğin sahibi tarafından, otlaması için, serbest bırakıldığı sahne.
- b. Zayıf eşeğin göğsü dolgun öküzlerle karşılaştığı sahne.
- c. Eşek ile pir eşeğin diyalog sahneleri.
- d. Eşek ile tarla sahibinin karşılaştığı sahne .

5. Zıtlık Kuralı: “*Halk anlatısında her zaman kutuplaşma vardır... Bu temel zıtlık, epik yapısının önemli bir kuralıdır: Genç ve ihtiyar, büyük ve küçük, insan ve canavar, iyi ve kötü. Zıtlık kuralı, halk anlatısının başkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur.*” (Olrik 1994a, 5; aktaran Çobanoğlu 2008, 116).

Hikâyede olayın temeli zıtlığa dayanır. Başkahramanı maceraya sürükleyen mesele, öküzlerle kendisinin oluşturduğu tezattır. Öküzlerle eşek fizik, gösteriş (boynuz), rahatlık, sıhhat, ihtiyaçlar, itibar bakımından, yani her yönden, zıttırlar. Bu durum olayın özüdür diyebiliriz. Ancak öküzler olaya hiç müdahil olmaz. Olayların tamamına bakıldığında eserde en büyük sorunun başkahraman olduğunu

söyleyebiliriz. Her şey olması gerektiği gibiyken ve doğal seyirinde ilerlerken başkahraman meydana çıkarak olayda var olan her şeye zıt bir karakter portresi çizer. Ancak olay zayıf eşek etrafında döndüğü için diğer karakterler zıt karakter pozisyonundadır. Eserdeki zıtlıklar:

- a. Eşek ile Öküzler: Fizik, sıhhat, ihtiyaç, itibar bakımından tezat oluşturur.
- b. Eşek ile Pir eşek: Akıl, tecrübe, yaş, ses, olgunluk, şeref, zeka bakımından tezat oluşturur. (Tüm bu zıtlıklara karşın onlar dosttur.)

6. İkizler Kuralı: “İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük ve zayıf olarak betimlendiğini gözlemleyebiliriz. Bu iki tip yakından ilişkili iki kişi, Zıtlar Kuralından uzaklaşarak İkizler Kuralının etkisi altına girer. “İkizler” kelimesi burada geniş anlamda ele alınmalıdır. Bu hem gerçek ikizler hem de aynı rolde olan iki kişi anlamına gelebilir. İkinci derecede gelen tipler çift olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer bu ikizlerden biri önemli bir role geçerse Zıtlık Kurallarıyla karşı karşıya gelmekte ve böylece diğeriyle zıtlaşmaya başlamaktadır.” (Olrik 1994a, 5; aktaran Çobanoğlu 2008, 116)

Hikâyede ikizler kuralına örnek olacak karakterlerden söz etmek pek mümkün değildir. Olayların hiçbir aşamasında iki kahraman hem gerçek ikiz hem de aynı rolde olan iki kişi olarak karşımıza çıkmaz. Eserde ilişkiler daima başkahraman ile olup zıtlık üzere inşa edilmiştir. Diğer kahramanların birbirleriyle herhangi bir ilişkisi yoktur.

7. İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: “Bir sürü kişi veya nesne peş peşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir. Üçler Kuralıyla birleşen halk anlatılarının en önemli özelliğidir.” (Olrik 1994b, 4; aktaran Çobanoğlu 2008, 116).

Hikâyenin başında, başkahraman olan zayıf eşeğin çektiği büyük sıkıntılardan bahsedilir. Başkahramanın içler acısı bu halinin tasvirinden sonra sahibinin ihsanıyla palanı alınarak otlamaya salınır. Bu durum eşeğin sıkıntılarında az da olsa uzaklaştığını gösterir. Ancak zayıf eşeğin eserin sonundaki hali baştaki halinden çok daha kötüdür. Olayın başında öküzleri eleştiren eşek, sonlarda yaptığı yanlış farkındadır. Bunlardan da anlaşılacağı üzere anlatının duygudaşlık doğurduğu kahraman eşektir.

8. Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı: “Halk anlatısı bir olay çizgisini bir başkasıyla karıştırmaz; halk anlatıları her zaman tek çizgilidir. Eksik kalan kısımları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa; bu bir diyalog veya konuşma içinde verilir. Tek olay çizgili halk anlatısında resim sanatının perspektif kavrayışı yoktur. O sadece sonradan gelen ve gelişmeye açık olayları çukur ve kabartmalarıyla yan yana dizen heykel rölyepleri anlayışını bilir. Bu yüzden de onun kompozisyonu heykeltıraşlığın ve mimarlığınkiler gibi sayı ve diğer simetrik gerekliliklerle sıkı sıkıya bağlıdır.” (Olrik 1965, 136-137; aktaran Çobanoğlu 2008, 117).

Hikâyede olaylar kronolojik ve neden-sonuç ilgisiyle verilir. Olay eşeğin otlamaya salınmasıyla başlar, kulak ve kuyruğunun kesilmesiyle biter. Kronolojik olarak ilerleyen eserde geriye dönüşlere yer verilmez. Olay tek çizgide ilerlediği için çağdaş edebiyat ürünlerinde olan karmaşa mevcut değildir.

9. Kalıplaştırma Kuralı: “Aynı çeşitten iki insan veya durum elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. Hayatın böyle katı üsluplaştırılmasının kendine özgü bir estetik değeri vardır. Gereksiz olan her şey atılmış ve sadece gerekli olanlar göze çarpıcı bir durumda ortaya çıkarılmıştır.” (Olrik 1994b, 4; aktaran Çobanoğlu 2008, 117).

Hikâyede eşek, pir eşek ve öküz tasvirlerinin olduğu bölümlerde Kalıplaştırma Kuralına uygun ifadelere rastlanır. Eserde asıl amaç başkahraman olan zayıf eşeğin fiziki ve zihni olarak yetersizliğinin vurgulanmasıdır. Bu durum, zayıf eşeğe zıt olan kahramanların varlığıyla daha iyi sezilir. Kahramanlar başta nasılsa sonda da aynı şekildedir. Akıllı, daima akıllı; aptal daima aptaldır. Ayrıca karakterler birbirinden farklı özelliklerdedir ve kahramanların anıldığı bölümlerde mutlaka vasıflarını ön plana çıkarıcı ifadeler kullanılır. Örneğin: zayıf eşek, miskin eşek, hasta eşek, belaya tutsak eşek; kâmil eşek, kavrayışlı eşek, en akıllı eşek; gözleri ateşli ve göğüsleri dolgun öküz gibi ifadeler vardır. Pir eşeğin, cahil eşeğe verdiği onca öğüt sonrasında onun tüm bu öğütlerin aksi yönde davranması eşeğin, verilen özelliklerinin ne kadar doğru olduğunu göstermek adına olduğu görülür.

Hikâyede tüm kahramanların karakterleri bellidir. Miskin eşek denildiğinde zayıf ve cahil; pir eşek denildiğinde akıllı ve olgun; öküz denildiğinde ise semiz ve kuvvetli sıfatları akla gelir. Hikâyede yukarıda belirtilen kalıplaşmış sıfatlarla kahramanlar daima vurgulanmıştır.

10. Büyük Tablo Sahnesi Kuralı: “Anlatıda anlatım, anlatılan bütün kahramanların yan yana geldiği bu sahnelerde doruğa erişir. Bu sahnelerde anlatımın kahramanları yan yana gelirler: kahraman ve atı, kahraman ve canavar. Bu görkemli durumlar çoğu zaman gerçeğe değil, hayale dayanır. Büyük Tablo Sahnelerinin bir geçicilik duygusu değil bir çeşit zaman içinde süreklilik niteliği taşıdığı fark ediliyor. Etkisi uzun süren bu eylemler heykelcilikte de büyük yer tutmaktadır ve tek başına kişinin kafasına bir resim olarak ortaya çıkabilen bir güç taşımaktadır.” (Olrik 1994b, 5; aktaran Çobanoğlu 2008, 117).

Eserin okuyucuda büyük heyecan uyandıran, gerilimi en üst seviyede olan ve Büyük Tablo Kuralına uygun en önemli sahnesi, eşek ile tarla sahibinin yan yana geldiği sahnedir. Bu bölüm aynı zamanda olay kısmının son önemli aksiyonudur.

Çıkarur har çün enker-ül esvât

Ekin ıssına arz olur arasât

beytiyle heyecan doruğa çıkar.

Ağaç elinde azm-i râh itdi

Tarlasını göricek âh itdi

Dâneden gördi yiri pâk olmuş

Gök ekinliği kara hâk olmuş

Yüreği sovumadı söğmeg ile

Olmadı eşeği dögmeg ile

Bıçağın çekdi kodı ayruğunu

Kesdi kulağını vü kuyruğunu

beytiyle de Büyük Tablo Sahnesi sona erer.

Turkish Studies

11. Anlatı Mantığı Kuralı: “Anlatının kendine has bir mantığı vardır. Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Anlatının (sage) bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez. Animizme ve hatta mucize ve büyüye olan eğilim, onun temel kuralıdır. Her şeyden önce onun kabul edilmesi büyük ölçüde olay örgüsünün iç tutarlılığına dayanır. Akla sığabilirlik pek seyrek olarak dış gerçeklikle ölçülür.” (Olrik 1965, 138; aktaran Çobanoğlu 2008, 117).

Hikâyenin konusu bir eşeğin başından geçen olaylardır. Tamamında bir iç tutarlılık söz konusu olan bu eserde çok hayali olaylara rastlanılmaz ve olayların mantığı doğal dünyanın mantığı ile örtüşür. Eserde kişileştirilen zayıf eşek, pir eşek ve öküzlerin yerine, karakter bakımından aynı olan insan kahramanlar konulduğunda anlatı mantığının doğal dünya mantığıyla ne derece örtüştüğü çok daha iyi görülür.

12. Olay Örgüsünde Entrika Birliği Kuralı: “Olay örgüsünde entrikanın birliği halk anlatısı için bir ölçüdür. Olay örgüsünde birbiriyle gevşek organizasyonlarla bağlanmış ve belirsiz hareketlerin olmayışını sağlar.” (Olrik 1965; Çobanoğlu 2008, 117).

Hikâye zayıf bir eşeğin çalışmaktan takatten düşmesi sonucu sahibi tarafından bir süre serbest bırakılmasıyla başlar. Otlarken karşılaştığı öküzleri görünce onların halleriyle kendini karşılaştıran eşeğin zihninde sorular belirir ve bu sorulara cevap bulması için pir eşekle iletişime geçer ve pir eşek ona öğütler verir. Daha sonra pir eşeğin söylediklerini kulak ardı edip kendi akıyla iş yapmaya kalkışması sonucu dayak yiyip kulak ve kuyruğunun kesilmesiyle hikâye sona erer.

Hikâyede verilen her şey hikâyenin bir tamamlayıcısı olmakla birlikte olaylar arasında çok sıkı bir bağ vardır. Tüm olaylar eşek etrafında dönmekte ve buna bağlı olarak tek çizgide ilerlemektedir.

13. Epik Birlik Kuralı: “Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir.” (Olrik 1994b, 5; aktaran Çobanoğlu 2008, 117).

Hikâye, hasta bir eşeğin çalışmaktan bıkip rahat bir hayat yaşamak isteği sonucunda giriştiği işin başına açtığı bela üzerine kuruludur. Başkahramanın serbest bırakılması, öküzleri görmesi, kendisiyle karşılaştırıp pir eşeğe başvurması, pir eşeğin nasihatleri, yani musibete uğrayana kadar başından geçen tüm olaylar asıl olayın hazırlayıcısı mahiyettedir. Hikâyede olayların gelişimi ve sonucu Epik Birlik Kuralına tam olarak uymaktadır.

14. İdeal Epik Birlik Kuralı: “Birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler.” (Olrik 1994b, 5; aktaran Çobanoğlu 2008, 117).

Hikâyede bir araya gelen tüm unsurlar belli bir işleve sahiptir. Eşeğin serbest bırakılması zayıf ve halsizliğinden kaynaklanır. Öküzleri görmesi kendini sorgulamasına sebep olur. Eşeğin pir eşeği bulması da zihnindeki sorulara cevap bulmak içindir. Hak yoldan ayrılmasına neden ise öküzlerin rahat içinde olmalarına karşın kendisinin sıkıntı içinde olması ve bu duruma isyan etmesidir.

Hikâye, kişinin daima kanaatkâr olması, kadere boyun eğmesi ve bu durumun gereklerini yerine getirmek gerektiği üzerine inşa edilmiştir.

15. Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı: “Halk anlatı geleneğinin en büyük kuralı Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama’dır. Anlatıda tarihsel olaylar anlatılıyorsa dikkat kahraman üzerine toplanır. Sage’de (anlatıda) iki kahraman belirlediği zaman halk anlatısının nasıl geliştiğini görmek çok ilgi çekicidir. Bir tanesi her zaman gerçek başkahramandır. Sage (anlatı) onun hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakterdir.” (Olrık 1994b, 5; aktaran Çobanoğlu 2008, 118).

Hikâyenin başkahramanı bir eşektir. Hocası mahiyetinde olan pir eşek, eşek tarafından tanıtılır. Olayın gelişiminde karşımıza çıkan kahramanlardan biri(leri) de öküzlerdir. Öküzler olayın gelişiminde bir tetikleyici olup olaya müdahale etmezler. Olaylar onların dışında doğup gelişirken onlar sadece bir dekor işlevi görmektedir. Olaylar kronolojik olarak ilerler ve daima zayıf eşeğin tavrına göre şekillenmektedir. Olaya sebep-sonuç ilişkisi gözetilerek bakıldığında sahneye çıkan kahramanlar, zayıf eşek acı sona yaklaşırken olaya dâhil olan yardımcı karakterlerdir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda dikkatin başkahraman zayıf eşek üzerinde toplandığı açıkça görülmektedir.

Eşeğe eziyet eden tarla sahibini hasım güç olarak görmek de yanlış olur. Çünkü eserde zayıf eşeğin asıl düşmanının, arzuları ve kadere isyanı olduğunu söylemek daha doğru bir düşüncedir.

Harnâme mesnevisine Danimarkalı Halkbilimci Axel Olrik’in tespit ettiği “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”nı uygulama çalışmasında Olrik’in belirlediği on beş kuraldan Yineleme Kuralı, Üçleme Kuralı ve İkizler Kuralı uygulanamamıştır. Olayların hiçbir aşamasında iki kahraman hem gerçek ikiz hem de aynı rolde olan iki kişi olarak karşımıza çıkmaz. Hikâyede ilişkiler, daima başkahraman ile olup zıtlık üzere inşa edildiğinden İkizler Kuralına uyulmaz. Uygulanamayan kurallardan Yineleme ve Üçleme Kuralı ise birbiriyle bağlantılıdır. Bu maddelerin açıklamalarında belirtildiğine göre Yineleme Kuralının varlığı Üçleme Kuralının varlığına bağlıdır ve “Tüm halk anlatıları Üçleme Kuralına uymaz” ifadesince bu kuralların esere uygulanamaması eserin halk anlatısı olarak değerlendirilmesine mani değildir. Bu kuralların esere uygulanamamasının en büyük nedeni ise eserin kısa oluşudur. Ele alınan mesnevinin büyük ölçüde bu kanunlara uyduğu görülmektedir.

B. *Harnâme* Bir Hayvan Masalı mıdır?

Bu sorunun cevabını verebilmek için önce “Hayvan masalı nedir” sorusunun cevabını bilmek gerekir. Pek çok kaynakta hayvan masalının tanımı bulunmaktadır. Çalışmanın temel kaynaklarından olan Nedim Bakırcı’nın adı geçen doktora tezinde de hayvan masalının tanımlarına yer vermektedir. Hayvan masalı (fabl) tanımlarının birkaçı şu şekildedir:

TDK tarafından yayımlanan Türkçe Sözlükte: “Çoğunlukla manzum, sonuçta ahlaki bir ders çıkarılan alegorik hikâye.”(1992: 485).

Orhan Acıpayamlı: Büyük çoğunlukla, insansal özellikler yüklenen hayvanlarla ilgili imgesel olayları konu alan ve dinleyenler üzerinde aktöresel kimi etkiler yapan halk anlatısı, bk. *hayvan masalı*, küme, hayvan sagası. (1978).

Ali Püsküllüoğlu: “Kişileri çoğunlukla hayvanlardan seçilen, sonunda bir yaşam dersi ortaya koyan genellikle koşuk biçiminde yazılan öykü.” (1995: 582).

Saim Sakaoglu, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde: “Kahramanları hayvan olan masallardır. Bütün hayvanlar masallarda yer alabilir. Bazen insanların da görüldüğü bu masallarda hayvanlar, insanlar gibi konuşur ve onları temsil ederler. Bazılarında açıkça söylenen, fakat hepsinde bulunan bir ders vardır. Bu tür masalların en eskileri anonimdir.” (1981: 184).

Verilen diğer tanımlardaki ortak görüş, ahlak dersi vermeyi amaçlayan, öğretici maksatlı anlatılar olduğudur. Bakırcı ise tezinde farklı kaynaklardan tespit edilen bazı tanımlara yer verdikten sonra şöyle bir tanımlama yapmaktadır: “Konusu genellikle hayvanlar, ara sıra da hayvan ve insan arasında geçen, dinleyenlere ahlaki bir ders veren ve nesir şeklinde olan kısa metinlerdir.” (2004: 3-4)

Hayvan masalının ne olduğu hususu aydınlatıldıktan sonra Bakırcı'nın tezinde “Türk Dünyası Hayvan Masallarının Özellikleri” (2004: 4) ana başlığı altında hayvan masallarının iç ve dış yapı özellikleri verilmektedir. Bu özellikler *Harnâme*'ye uygulanarak eserin hayvan masallarıyla ne derece uyduğu incelenecektir.

Türkiye ve dışında Türk masallarıyla alakalı birçok eser yayınlanmasına rağmen hayvan masallarıyla ilgili çalışmalar yeterli bir seviyeye ulaşamamıştır. Hayvan masallarıyla alakalı yayınlanan eserlere nazaran daha kapsamlı olmasından dolayı Nedim Bakırcı'nın eseri temel alınmıştır. Ancak yeri geldiğinde farklı kaynaklara da başvurulacaktır.

1. Hayvan Masallarının Dış Yapısı İle İlgili Özelliklerinin *Harnâme*'ye Uygulanması:

a. Türk dünyası hayvan masalları nesir şeklindedir. (Bakırcı 2004: 4).

Hayvan masallarının ekserisi nesir olmakla birlikte bazı kaynaklarda manzum kısımlara da rastlanıldığı söylenilmiştir. Her şeyden önce masal dünyasının olayları nesir diliyle anlatılır. Ancak bazı masalarda nazmın kullanıldığı da görülür. Balıkesir'de derlenen masalların hemen hemen hepsi mensur şekildedir. Ancak bir masal anlatıcısı, masal kahramanlarından bir tanesinin konuşmasını manzum bir dille aktarır:

“Senin gaga benim torba içinde

Benim çarık senin çorba içinde

Sen yat kaba yatak yorgan içinde

Ben yiyeceğim orman içinde” (Kumartaşlıoğlu 2009: 442-443).

örneğin de olduğu gibi Türk masalları, çok az manzum kısım olmakla birlikte çoğunlukla nesir ürünlerdir. *Harnâme* ise tamamen manzum bir eserdir.

b. Asıl halk masallarındaki gibi fazla olmasa da hayvan masallarında da kalıp ifadelere (başlangıç formelleri, bağlayış formelleri, benzer durumda kullanılan formeller, bitiş formelleri ve çeşitli formel unsurları) yer verilmiştir. (Bakırcı 2004: 4).

Harnâme'de bulunan formeller:

1. Başlangıç Formeli: “Bir... varmış” şeklinde esere başlanılmıştır. Sade giriş formelidir.

Bir eşek var idi zâif ü nizâr/ Yük elinden katı şikeste vü zâr

2. Bağlayış Formeli:

a. Dinleyicinin dikkatini artırmak için söylenen bağlayış formeli:

“Otlakta yürürken görür ki gözleri ateşli, göğüsleri gergin ve dolgun öküzler yürür.”

b. Olayın geçtiği yeri ve kahramanı değiştirmek için kullanılan bağlayış formeli:

“Bunun üzerine dedi ki: “Bu müşkülümü o falanca akıllı eşekten başkası halledemez.”

c. Masalın Ortasında Geçiş Sağlayan Tekerlemeler (Kaçmakla başlayan tekerleme):

Turkish Studies

“Eşek gözyaşı içinde, kanı dökülerek can acısıyla kaçmaya başlar.”

3. Benzer Durumda Kullanılan Formeller: Örnek yok.

4. Bitiş Formelleri:

Özetleyen Bitiş Formeli:

“Zayıf eşek dert ile ah etti, yalvarıp inleyerek dedi ki:

Ey Pir, tilki gibi kurnaz, hilekâr eşek, “Batıl isteyerek Hak’tan ayrıldım, Boynuz umdum kulaktan ayrıldım.”

5. Çeşitli Formel Unsurlar: Sayı, renk, zaman ve yer formellerinden sadece renk formeli kullanılmıştır.

Renk: “Kara tarla, yeşil ekin, yeşermiş arpa”.

c. Diğer masallara göre hayvan masalları daha kısadır. (Bakırcı 2004: 4).

Harnâme’de hikâyenin geçtiği bölüm 74 beyittir. Bu bakımdan eserin kısa olduğu söylenebilir.

ç. Türk dünyası hayvan masallarında geçen olaylarda bir bütünlük söz konusudur. (Bakırcı 2004: 4).

Eşeğin başından geçenler sebep-sonuç ilişkisi içerisinde verilmektedir. Dolayısıyla bu eserde de bir bütünlük söz konusudur.

d. Diğer masallarda olduğu gibi bu metinlerde de birden fazla olay vardır. (Bakırcı 2004: 4).

Harnâme’de asıl olay eşeğin kulak ve kuyruğunun kesilmesidir. Ancak bu olayın meydana gelmesinde, bu kadar heyecanlı olmasa da, başka olaylar mevcuttur. Zayıf eşeğin otlakta öküzlerle karşılaşması, pir eşekle görüşmesi birer olaydır. Bu eserde de birden fazla olay mevcuttur.

e. Türk dünyası hayvan masallarının dili açık, sade ve akıcıdır. Diğer masallarda olduğu gibi hayvan masallarının anlatıcısı da dinleyicisi de halktan şahıslar olduğu için anlatım dili olarak da halkın kullandığı dil öne çıkar. (Bakırcı 2004: 4).

Harnâme bir Dîvân edebiyatı ürünü olmasına rağmen dili sade ve akıcıdır. Tasvir ve tarifler oldukça canlıdır. Hikâyede halka ait kullanımların varlığını görmekteyiz. Bunlardan yola çıkarak hikâyenin halk diline yakın bir anlatı olduğunu söylemek mümkündür.

f. Bir masal metni içerisinde, anonim halk edebiyatımızın diğer türlerinden (dua, beddua, türkü, atasözü, deyim, vb.) örneklere de rastlanılır. Bu ifadeler masalın aslından değildir. Anlatıcının bilgisine ve kültürüne bağlı olarak sonradan eklenmiştir. (Bakırcı 2004: 4).

Harnâme’de de bu tür örnekler mevcuttur.

1. Odlu gözler ü gerlü gögüzler (Göğsünü gere gere, göğüs germek- deyim; 50. beyit)

2. Vardı yüz sürdü didi iy server (Yüz sürmek, eşğine yüz sürmek-deyim; 68. beyit)

3. Tâc-ı devlet konıldı başlarına (Başına devlet kuşu konmak-deyim; 86. beyit)

4. Buldı cân dedine ilâc eşek(Derdine derman bulmak-deyim; 95. beyit)

5. Nîmet, nağmesiz olursa gamdır (Atasözü, 100. beyit)

6. Yüregi sovumadı sövmeg ile (Yüregi soğumak-deyim; 107. beyit)

Turkish Studies

2. Hayvan Masallarının İçyapısı İle İlgili Özelliklerinin *Harnâme*'ye Uygulanması

a. Türk dünyası hayvan masallarında olaylar, genellikle hayvanlar, ara sıra da insanlar ve hayvanlar arasında geçer. (Bakırcı 2004: 5).

İncelediğimiz hikâyede de olaylar genellikle hayvanlar arasında geçmiştir. Eşeği otlığa salan sahibi ile tarla sahibi eserde bulunan insan kahramanlardır. Bu kahramanlar sadece birer defa görünürler. Bunlar olayların seyrinde geri plandadırlar. Ön planda daima hayvanlar vardır.

b. Hayvan masallarında genellikle olağanüstü kahramanlar (dev, cadı, cin, vb.) yoktur. (Bakırcı 2004: 5).

Bu hikâyede bu tür kahramanlar yoktur. Tüm kahramanlar gerçekte var olan, olağan kahramanlardır.

c. Türk dünyası hayvan masallarında zaman ve mekân belli değildir. (Bakırcı 2004: 5).

Harnâme'de zaman belirsiz olarak verilmiştir. Zaman ifadesi olarak sadece bir gün, yaz, kış gibi ifadeler vardır. Belirli bir coğrafya yoktur. Mekân olarak sadece otlak ve tarla ifadeleri mevcuttur.

ç. Bu masalarda hayvanlar sembolize edilerek insanlara ders verme amaç edinildiği için her hayvanın sembolik bir anlamı vardır. Tilki, kurnazlığı; kurt, gücü, kuvveti, cesareti, hürriyeti; aslan, gücü, kuvveti; ayı, ahmaklığı; kaplumbağa, azmi; vb. sembolize eder. (Bakırcı 2004: 6).

"*Türklerde tilki kurnazlığı, aslan otoriteyi, çakal fırsatçılığı, eşek aptallığı, at güvenirliliği ifade eder.*" (İto 2005: 24). Hikâyedeki kahramanlar semboliktir ve bu ifadelerle uygun niteliktedirler. Eserde iki eşek kahraman vardır. Birisi cahil, aciz, aptal iken diğeri tam tersidir. Öküzler ise sadece dış görünüşleriyle değerlendirilmiştir. Karakter özellikleri yoktur.

d. Hayvan masallarının gerçekte ilgisi yoktur. Ancak insanlar arasında günlük yaşam ilişkisi hayvanlar arasında da aynen görülür. (Bakırcı 2004: 6).

Bu hikâyede de aynı durum söz konusudur. Hayvan kahramanlar insanlar gibi iletişim kuran insana ait vasıflara sahip hüviyettedirler. Eşeklerin arasındaki iletişim birebir insanlar arasında geçecek mahiyettedir.

e. Her masalın sonunda dinleyicileri olumlu yönde etkileyen bir ileti vardır. Bu ileti bazı masalarda bir atasözü, bir deyim veya vecize ile pekiştirilir. (Bakırcı 2004: 6).

Hikâyede kanaatkâr olmanın, elindekine razı olup kadere boyun eğmenin gerekliliği hayvan kahramanlar üzerinden verilmiştir. Sonunda ise elindekiyle kanaat etmeyen eşeğin başına geleni özetleyen: "*Batıl isteyerek Hakk'tan ayrıldım, Boynuz umdum kulaktan ayrıldım.*" vecizesiyle durum pekiştirilmiştir.

f. Bu tür masalarda alegorik olma özelliğinden dolayı hayvanlar insan gibi konuşur. Bu masalların en eskileri anonimdir. (Bakırcı 2004: 6).

Harnâme'nin kahramanları da birbiriyle konuşan hayvanlardır. Hikâye alegoriktir ancak, anonim değildir.

g. Hayvan masallarındaki kahramanlar arasında vahşi ve evcil cinsinden pek çok hayvan bulunur. (Bakırcı 2004: 6).

Bu eserde sadece evcil kahramanlar vardır.

ğ. Bazı masallar bir atasözünün veya bir deyimın açıklaması olabilir. 2, 78, 123, 143, 234, 415 ve 441 numaralı masallar bu türdendir³. (Bakırcı 2004: 6).

Harname de bu türden bir anlatıdır. Hikâyenin sonunda verilen “Batıl isteyerek Hak’tan ayrıldım, boynuz umdum kulaktan ayrıldım.” ifadesinin ya da “Eşek kendisine iki boynuz aramaya gitti. İki kulağı kesilmiş olduğu halde döndü.” manasına gelen Arapça bir darb-ı meselin açıklaması olması kuvvetle muhtemeldir.

h. Bu masallarda motif sayısı, diğer masallara göre çok azdır. (Bakırcı 2004: 6).

Konuşan eşekler; yaşlı eşek boynuz isteyen genç eşeğe akıl verir; dindar eşek; tuhaf fiziki özellikleri olan bir eşek motifleri hikâyede karşımıza çıkan motiflerdir.

Hayvan masallarının ekseriyetle kısa oluşu motif bakımından zayıf ürünler olması sonucunu doğurmuştur. Ali Berat ALPTEKİN’in “Hayvan Masallarının Formel Yapısı”(2000: 157-185) adlı makalesinde hayvan masalların motif bakımından olduğu gibi formel bakımından da zayıf ürünler olduğunu ortaya koymaktadır. *Harnâme*’nin de motif ve formel sayısı bakımından zayıf olması kısalığı nedeniyledir.

“Masallar geniş bir coğrafyada varyantlar halinde anlatılır.”(Kaya 2007: 496) ifadesi masalların genel bir özelliğidir. Bakırcı, *Harnâme*’nin Ankara’da Ahmet Edip Uysal tarafından tespit edilen “Boynuz Arayan Eşek” başlıklı bir varyantına yer verir (Bakırcı 2004: 940). Bu durum, *Harnâme*’nin bir masal olduğu tezini destekleyen önemli bir husustur.

XV. yy.da aruz ölçüsü ve mesnevi nazım şekliyle te’lif edilmiş olan *Harnâme*, hayvan masallarının dış yapı ile ilgili özelliklerinden “Türk dünyası hayvan masalları nesir şeklindedir.” maddesi haricinde iç ve dış yapı özelliklerinin tamamına uymaktadır. “Türk dünyası hayvan masalları nesir şeklindedir.” ifadesi TDK’nin sözlüğündeki ifadeyle çelişmekle birlikte tespit edilen masalların büyük bir çoğunluğunun nesir olması bakımından doğru bir tespittir.

SONUÇ

“Yazının icadından önce kaç dilin yok olduğunu, özünü yitirip başka dillerle kaynaştığını hesaplayacak bir yöntem henüz bulunmuş değildir. Bugün bile konuşulan yüzlerce dil yazılmış değildir. Çünkü bunlara uygun bir yazı geliştirilmemiştir. Bu bakımdan değişmeyen tek olgu, dilin temelden sözlü oluşudur.”(Ong 2007: 19). Bu ifadede de belirtildiği gibi mevcut tüm yazılı belgelerin kaynağı sözlüdür. Sözle ifade edilemeyen hiçbir durum yazıya geçirilememiştir. İnsan zihninde üretilmeyen bir olgunun metinsel varlığından söz edilemeyeceği gibi metinlerin temelindeki sözlü yapının yokluğundan da söz edilemez. “Sözlü” yapı, ifade araçlarından söz ve yazının ortaya çıkışının öncesine, düşünceye dayanmaktadır.

“Sözlü anlatım türleri; ya içerisinde buldukları şartlara ve araçlara adapte edilerek ya da eskilerden aldığı bazı önemli unsurlar yardımıyla yaşanan döneme uygun bir tarzda yeniden üretilerek yaşamaya, yaşatılmaya devam etmektedir.”(Boyras 2008: 114) denilmektedir. Buna göre eserin üretildiği dönemin edebi/kültürel şartları göz önünde bulundurularak Şeyhî’nin bir hayvan masalını ya içerisinde bulunduğu şart ve araçlara adapte ederek ya da yaşadığı döneme uygun bir tarzda yeniden üreterek mesnevi tarzında kaleme aldığını söylemek mümkündür. Bu çalışma ve benzerleri ile bir milletin kültür ürünlerinin bir organizma gibi sağlam ve tutarlı bir gelişme içerisinde süreklilik arz ettiği görülüp/gösterilmektedir.

³ Maddedeki numaralar, Nedim BAKIRCI’nın eserinde geçen bir atasözü ya da deyimın açıklaması olan masalların numaralarıdır.

Axel Olrik'in "Epik Kanunlar Teorisi" ile "Türk Dünyası Hayvan Masallarının Özellikleri" *Harname*'ye uygulandığında Harnâme'nin epik kanunlar ve Türk dünyası hayvan masallarının özellikleriyle neredeyse birebir örtüştüğü görülmektedir. Bu durum sözlü anlatıların sürekliliğinin bir göstergesidir. Bunlardan yola çıkarak Harnâme'nin bir halk anlatısı ve hayvan masalı olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan (1978), "Hayvan Öyküncesi", **Halkbilim Terimleri Sözlüğü**, TDK, Ankara.
- ADIGÜZEL, Sedat (1999), "*Başkurt Destanı Akbuzat'ın Epik Kurallara Göre İncelenmesi*", **Millî Folklor**, 44: 24-34.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2000), "*Hayvan Masallarının Formel Yapısı*", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 7: 157-185.
- BAKIRCI, Nedim (2004), **Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi I-II. Cilt, Konya.
- BOYRAZ, Şeref (2008), "*Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler*", **Folklor/Edebiyat Dergisi**, 54: 105-118.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999). "*Sözlü Kültürden Yazılı Kültür Ortamına Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Âşıkpaşazâde'nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler*", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı 3: 65-82.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2008), **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDOĞAN, Mehtap (2010), "*Yazma Kültürüne Ait Bir Metne Epik Yasaların Uygulanması Denemesi*", **Turkish Studies**, Volume 5/3 Summer: 1198-1217.
- GÜLMEN, Nuriye (2008). "*Axel Olrik'in Epik Yasaları Işığında 'Salur Kazanın Evi Yagmalandığı Boyu Beyan Eder' İsimli Hikâyenin Okunması*", **Millî Folklor**, 79: 14-20.
- İSEN, Mustafa ve KURNAZ, Cemâl (1990), **Şeyhî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İTO, Kiyoko (2005), **Türk ve Japon Hayvan Masallarının Karşılaştırılması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KAYA, Doğan (2007), **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2009), "*Balıkesir Masal Anlatıcılarının Dil ve Üslubu*", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 12: 21: 441-449.
- MENGİ, Mine (1977), "*Harnâme Kime Sunulmuştur?*", **Türkoloji Dergisi**, 7: 173-175.
- OLRIK, Axel (1965), "Epic Laws of Folk Narrative", **The Study of Folklore** (ed. A. Dundes), N.J., Englewood Clifts: Prentice-Hall Inc. s. 129-141.
- OLRIK, Axel (1994a), "Halk Anlatılarının Epik Kuralları I" (Çevireni Yok), **Millî Folklor**, S.23, s. 2-5.
- OLRIK, Axel (1994b), "Halk Anlatılarının Epik Kuralları II" (Çevireni Yok), **Millî Folklor**, S.24, s. 2-5.

-
- ONG, Walter J. (2007), **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi**. (Çev: Sema P. Bannon), İstanbul, Metis Yayınları.
- ÖZCAN, Tarık (1996), “*Oğuz Kağan Destanı'nın Halk Anlatıları'nın Epik Kuralları Bakımından İncelenmesi*”, **Millî Folklor**, 31-32: 95-97.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995), “*Hayvan Masalı*”, **Türkçe Sözlük**, İstanbul, s. 582.
- SAKAOĞLU, Saim (1981), “*Hayvan Masalı*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, s. 184.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1964), “*Şeyhî'nin Harnâmesi Üzerinde Dil Araştırmaları, Türk Kültürü Araştırmaları*”, C. I. Sayı 2'den Ayrıbasım.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1993), “*Şeyhi*”, **İslam Ansiklopedisi**, Ankara, MEB, 11. Cilt, s. 474-479.
- Türkçe Sözlük** (1992), “*Fabl*”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu C. 1, TDK, İstanbul, s. 485.
- YILMAZ, Mehmet (2009), “*Hamdi'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisi'nin Epik Karakterinin Değerlendirilmesi Üzerine Bazı Tespitler*”, **Turkish Studies**, Volume 4/8 Fall: 2444-2461.
- ZARİÇ, Mahfuz (2007). “*Kirdeci Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22: 199-216